

Є. Король
Донецьк

Функції оповідної структури у романі Б. Брехта "Діла пана Юлія Цезаря"

Хронотоп роману Б. Брехта "Діла пана Юлія Цезаря" складається з двох прошарків. Перший припадає на час через двадцять років після смерті Цезаря, коли якийсь молодий римлянин, чие ім'я не називається, заходиться писати історичну працю про імператора. Для цього біограф прямує до банкіра Мумлія Спіцера, якому колись доводилося бувати у домі Цезаря – туди він являвся у якості судового виконавця, щоб описувати майно майбутнього імператора Риму за борги. Нині у Мумлія зберігається щоденник Рара, раба-секретаря при Гаї Юлії. Знайомство із Мумлієм Спіцером складає експозицію роману. У подальшому дія розгортається як процес підготування до написання біографії. Сюжет побудовано на основі оповіді у щоденникових записках Рара, яку перемежовано з бесідами молодого історика з Мумлієм Спіцером і деякими іншими персонажами, які розповідають про минуле. Минуле (часи, коли Цезар робив свою кар'єру) становить другий пласт хронотопу в романі Брехта.

Окрім того, як зазначає І. Фрадкін, завдяки введенню анахронізмів і парадоксів (римське об'єднання банкірів і фінансистів називається

сучасним англійським словом "Сіті", мешканці Стародавнього Риму отримують гроші у банку за акредитивом і т.і.), до роману входять також два історичних пласти: саме римський і (в узагальнено-умовному виді) той, що сучасний Брехту [1: 8]. Розглядаючи цей феномен, Е. Шумахер зазначає, що на сучасному плані твору Брехт художньо осмислює такі політичні проблеми, як "Гітлер" і "фашизм", хоча дослідник тут же сам наводить слова Брехта стосовно того, що роман не є замаскованою біографією Гітлера або Муссоліні [2: 131]. У цьому сенсі здається справедливим віднести до історичного роману "Діла пана Юлія Цезаря" спостереження О.С. Чиркова, зроблене стосовно історичних драм Б. Брехта. На думку вченого, письменник прагнув "відтворити узагальнений портрет, намальовати певний історико-соціальний тип <...> явища <...>. Ось чому Брехт відтворює не конкретну, *пізнавану* історію <...>, а змальовує *алегоричну* картину її" [3: 98]. У романі "Діла пана Юлія Цезаря" таким предметом алегоризації стає, перш за все, загальноісторичний феномен політичного міфу про велику особистість.

У художній системі роману Б. Брехта факти

із життя Цезаря оброблено таким чином, що ореол величч, який з часом склався навколо історичного Юлія Цезаря (реформатор, талановитий воєначальник, обдарована особистість), послідовно розвіюється. Розвінчання міфу про Юлія Цезаря забезпечено на усіх рівнях художньої системи, у тому числі і на рівні організації оповідної структури. Дана стаття розкриває її особливості у творі Брехта з опорою на класифікацію, наведену в роботі В. Шмідта "Наратологія" [4].

Заяву на художній аналіз історичного і політичного міфу задано вже на початку твору. Тут історик зазначає: "<...> великий політик, чия біографію я задумав написати, приготував своїм біографам – чи то свідомо чи несвідомо – значно більші труднощі, аніж незручності обтяжливої подорожі. Усе туманом повивала легенда. Він навіть сам писав книжки, щоб увести нас в оману. Та й грошей на це він теж витратив чимало! Сама думка про те, що хтось може докопатися до справжніх мотивів їхніх вчинків, уганяє великих людей у піт" [5: 5]. Образ Цезаря, яким він зберігся у свідомості нащадків, визначається тут як "легенда"¹ (пор.: "міф"). Вона не співпадає з фактами, що можуть зацікавити біографа, і "повиває їх туманом".² Тим самим із самого початку визначено ціль праці біографа, яка полягає у тому, щоб позбавитися легендарного ореолу навколо особистості політичного діяча і докопатися до істини.

Історик веде рамочну оповідь і є "первинним" наратором (за класифікацією В. Шмідта). Його зауваження про "легенду Цезаря", що приховує "біографію Цезаря", завдає читачеві певну установку на сприйняття подальшої розповіді як спроби викриття міфу. Проте сама ця думка не є органічною для точки зору наратора – вона реалізується у міркуваннях історика скоріш як відблиск авторської позиції. Винесення установки про міф за рамки свідомості наратора відбувається поступово, коли з'ясовується, що молодий біограф не настільки неупереджений і об'єктивний, і сам знаходиться у полоні легенди про Цезаря. Наприклад, він висловлюється про Гая Юлія як про свого "кумира", "засновника імперії, одного з найвидатніших діячів світової історії" [5: 41]. Неодноразово підкреслено, що історик не легко змиритися з розповідями очевидців, згідно яких славетні діяння Цезаря лише

прикривали авантюризм ділка. Історик є молодою людиною, і його знання про Цезаря можуть походити здебільшого з книжок. Книжки, у свою чергу, можуть бути як джерелом надійної інформації, так і дезінформативним, пропагандистським засобом створення легенди (пор.: "Він (*Цезар*. – *Є.К.*) навіть сам писав книжки, щоб увести нас в оману"). Те, наскільки твердо історик засвоїв стереотипні уявлення про незаперечну велич імператора, наче послуговує унаочненим прикладом для підтвердження тези про силу політичної міфотворчості, що здатна викривити дійсність.

Зберігаючи переконаність у величч Цезаря, історик довгий час вагається прийняти викривний фактаж, що поступає від двох "вторинних" нараторів – Рара і Мумлія Спіцера. У цьому відношенні свідомість "первинного" наратора одночасно ототожнюється зі свідомістю тієї інстанції, яку В. Шмідт визначає як "читача, який передбачається"³. Такого слід розрізняти від так званого "ідеального читача" – "читач, який передбачається" менш підготовлений для того, щоб ідеально осмислити твір з усіма його стилістичними і змістовними особливостями. Поступова еволюція свідомості історика, що з часом все менш опирається розвінчанню легенди про Цезаря, наче у дзеркалі відбиває процес деміфологізації образу Цезаря у свідомості реципієнта, який сприймає роман у цілому. З позиції "читача, який передбачається", історик у романі Брехта виступає не тільки у ролі наратора, а й у ролі нарататора, який слухає (або прочитує) оповіді Мумлія Спіцера і Рара, а також деяких інших персонажів (колишнього легіонера Цезаря, юриста Афранія і поета Вастія Альдера), яких також можна було б визначити як "вторинних" нараторів, чиї коментарі мають характер доповнення до оповіді обох основних серед "вторинних" нараторів – Рара і Мумлія Спіцера.

На відміну від молодшого за них історика, ці наратори, за термінологією В. Шмідта, "дієгетичні", вони – свідки і співучасники подій. Основна частина оповіді у романі Брехта припадає на щоденникові записки Рара. Будучи довіреною особою Цезаря і постійно знаходячись при своєму власнику, Рар має

³ Схожі спостереження стосовно свідомості наратора зроблено у німецькому розділі Вікіпедії про роман Б. Брехта, (http://de.wikipedia.org/wiki/Die_Gesch%C3%A4fte_des_Herrn_Julius_Caesar), на який автор даної статті, на жаль, запізно звернув увагу вже під час підготування матеріалу до друку.

¹ *Legende* [6: 1171].

² *vernebelte* [6: 1171].

можливість спостерігати як зворотний бік політичної кар'єри Цезаря, так і інтимні подробиці його особистого життя. Деталі, з яких складається життя Цезаря (чи то суспільне, чи то приватне), у зображенні Рара непривабливі та суперечать офіційній легенді про великого реформатора і завойовника. Читач спостерігає, як Цезар, який по вуха застряг у боргах, намагається вирішити свої фінансові проблеми через участь у політичних махінаціях, як організує підкуп виборців, грає на наболілих питаннях міської бідноти, спекулюючи на можливості земельної реформи, бере хабарі і, у цілому, не стільки послідовно просуває власні погляди, скільки пристосовується до тієї політичної сили, що найбільш впливова на теперішній момент (це або Сенат, або демократична партія, за якою стоїть так зване "Сіті" – об'єднання банкірів і фінансових ділків).

Іспанські завойовні походи Цезаря у зображенні Рара також постають як такі, що позбавлені ореолу слави. Слава нівелюється і звulгаризованим меркантильним розрахунком: адже, за словами Рара, у цих походах йдеться не стільки про досягнення територіальної єдності Риму, скільки про використання підкорених племен у якості робочої сили для іспанських рудників. І тут Цезар навіть знаходить собі союзників серед самих іспанців в особі власників копалин.

В особистому житті Цезар, зображений Раром, постає далеким від того, щоб бути взірцем сім'янина. Гай Юлій не турбується про те, що любовні пригоди можуть дурно вплинути на його політичну кар'єру (історії із жінкою Помпея або з жінкою Матіа, довіреної особи Цезаря у Сенаті). У загально-історичному контексті любовні сюжетні лінії роману прочитуються як сатирична трансформація легенди про піклування історичного Цезаря про власну репутацію. За Плутархом, Цезар, хоча і не був впевнений у зраді дружини, розлучується з нею, виголошуючи, що на дружину Цезаря не має впасти навіть і тінь підозри [7: 456].

Викривному переосмисленню підлягають усі грані особистості Юлія Цезаря, у тому числі і його письменницький талант. Наприклад, Рар згадує поему Цезаря "Геракл", написану "жахливими гекзаметрами", яку Цезар "завжди читає дамам, бо не знає, про що з ними розмовляти" [5: 79].

Загалом може закрастися підозра, що Рар нависне оговорює Цезаря, щоб вимстити у записках озлоблення раба на пана. Проте автор використовує різноманітні художні прийоми,

аби переконати читача в об'єктивності і правдивості Рара.

Хоча Рар і дає час від часу негативну моральну оцінку вчинкам Цезаря, він усе ж водночас відчуває себе пов'язаним із ним. На рівні оповідання причетність Рара до світу свого пана виявляється завдяки частому застосуванню займенника першої особи однини "ми", "нас", "нам" у нейтральному контексті, особливо там, де йдеться про повсякденні, господарські справи, але і там, де описуються політичні події. Наприклад, намагаючись виконати якесь доручення Цезаря, Рар стає свідком того, як насміхаються над Цезарем, і констатує: "Усі ж бо добре знають, в якій ми зараз скруті"⁴ [5: 49]. Або: "На майбутній рік ми одержали намісництво в Іспанії"⁵ [5: 161]. Це "ми" застосоване у нейтральному сенсі як узагальнення "Цезар – масток Цезаря – я (Рар) як раб Цезаря". Саркастичні інтонації, часом притаманні займеннику "ми", виключаються завдяки загальному лаконічному, безпафосному і діловому характеру щоденникових записок Рара.

Окрім того, щоденник секретаря розповідає не тільки про Цезаря, але також і про нещасну любов Рара до юнака Цебіона, який пав у битві за Катіліну. На цебіонівську лінію стягується найбільший заряд емоційності щоденника. Втрата Цебіона змушує Рара бути лаконічним у своїх записках про Цезаря – у цей момент вони стають максимально діловими. Діловитість знімає з наратора підозри в упередженості. Його записки викликають повну довіру читача і, змальовуючи Цезаря як безпринципного циніка, сприяють реалізації концептуальної установки роману Брехта – руйнуванню міфу про велич імператора.

Аналогічну дію у художній системі роману мають деталі, які повідомляє історик про Цезаря ще один "вторинний" наратор, Мумлій Спіцер. Він, як і Рар, посвячений у неприємні подробиці з життя Цезаря, оскільки, займаючи посаду судового виконавця, багато знає про борги майбутнього імператора. Окрім того, Мумлій Спіцер вважає за необхідне прокоментувати для історика щоденники Рара, щоб допомогти скласти уявлення про політичні, економічні і соціальні умови у державі на той час, коли Цезар робив свою кар'єру. У щоденнику Рара нотатки про Цезаря також переплітаються з описанням економічної і суспільно-політичної ситуації у

⁴ Man weiß allgemein, in welcher Lage wir sind [6: 1216].

⁵ Wir haben als Provinz für das nächste Jahr Spanien bekommen [6: 1327].

Римі. Проте коментарі Мумлія відрізняються більш широкою перспективою, що є можливою завдяки дистанції між часом, у який відбуваються бесіди історика і Спіцера, і часом, коли Спіцер спостерігав за "справами" Цезаря, а Рар вів свої записи. У цій перспективі персонажі щоденника Рара є уже не просто приватними персонами, які діють за своєю волею, – тепер виявляється, що вони вписані у широкий історичний контекст, а їх вчинки визначаються саме ним. У цей контекст вписаний також і Цезар. Унаслідок політичної, економічної і соціальної детермінованості, Цезар постає не у величчї своєї виключності, а як звичайний смертний, чиє піднесення стало можливим лише завдяки удачі і вмінню вчасно пристосовуватися до плінних обставин. Скасування статусу виключності доповнює процес деміфологізації образу Цезаря.

У зв'язку з цим цікаво, що і у записах Рара, і в оповідах Спіцера Цезаря називають не інакше як Ц. (в оригіналі – С.) Якщо у письмовій формі щоденника ініціал ще можна було б пояснити функціональністю (скриптор заощаджує час і місце), то у коментарях Мумлія Спіцера, що являють собою усне мовлення, вживання ініціалу замість повного імені, навпаки, заважає розумінню. Ініціал несе стилістичне і змістовне навантаження. Недарма "первинний" наратор (історик) звертає увагу на цю деталь і у Спіцера, і у Рара: "Спіцер завжди називав Цезаря одною лише літерою Ц. Спершу я гадав, що цим він хоче підкреслити неофіційний характер наших розмов. Але й Рар теж називає його скрізь просто Ц." [5: 12].

З одного боку, це наближує висловлювання до канцелярського стилю, що є звичним для судового виконавця і банкіра. З іншого боку, позбавляючи Цезаря його імені і залишаючи йому лише першу літеру, обидва наратори підкреслюють неофіційне і навіть зневажливе ставлення до імператора і недовіру до його легенди. Адже на самому імені Цезаря, що стало загальним, уже лежить відблиск міфу про його особистість. У цьому відношенні варто зазначити, що історичний Цезар у "Записках про галльську війну" сам іменує себе у третій особі однини і називає себе "Цезар". Тут, з одного боку, простежується претензія на об'єктивність, спроба освітити події нібито від третьої особи, наче зі стороннього погляду. Проте, знаючи про авторство "Записок", читач має право сумніватися у такій об'єктивності. У романі Брехта вона і зовсім нівелюється: як було сказано, уже на початку роману книги Цезаря

визначаються як інструмент створення легенди. Звичка обох нараторів у романі Б. Брехта називати Цезаря просто "Ц." тим самим вступає у полеміку з творінням Цезаря. Не-називання імені, що несе настільки вагоме ідеолого-міфологічне навантаження, сприймається як художній прийом деміфологізації. Варто також згадати, що латинська літера "С" одночасно означає цифру "три" – називаючи Цезаря просто "Ц.", його позбавляють статусу першої особи у державі, натякають на його треттерядність (тим більше що і до влади Цезар прийшов не сам, а у складі так званого Тріумвірату).

При цьому у мовленні персонажів, які додатково коментують події минулого (легіонер, юрист, поет) ім'я "Цезар" практично відсутнє. Афраній Карбон згадує його лише один раз, віддаючи перевагу імені "Гай Юлій" [6: 1199-1204]. Найменування "Цезар" постійно застосовує лише історик з його наївною вірою у легенду.

Таким чином, роман Б. Брехта "Діла пана Юлія Цезаря" має багатоповерхову оповідну структуру. "Первинним" наратором виступає молода людина, історик, який відрізняється наївним баченням образу Цезаря, що сформувалося під впливом офіційної легенди про імператора. У цьому сенсі свідомість наратора збігається зі свідомістю "читача, який передбачається". Міф про Цезаря, що визначає мислення "первинного" наратора, підлягає деконструкції під впливом оповідання, яке ведуть поперемінно два основних "вторинних" наратора – раб-секретар Цезаря Рар і колишній судовий виконавець Мумлій Спіцер, а також під впливом коментарів ряду інших персонажів, яких можна було б визначити як додаткових "вторинних" нараторів. По відношенню до основних і додаткових "вторинних" нараторів оповідна позиція "первинного" наратора (історика) поступово змінюється на нараторську. Рар як секретар Цезаря і його довірена особа і Спіцер як судовий виконавець, що знає все про фінансову скруту Цезаря, мають доступ до найпотаємнішої інформації з життя імператора. Тим самим вони протиставлені історикам, що пишуть біографію імператора на основі вторинних джерел. Знаючи правду про діла Цезаря, а також про соціально-політичні обставини, у яких відбувалось становлення Гая Юлія, обидва основних "вторинних" наратори подають ці деталі діловито і без пафосу, що зрештою сприяє реалізації концептуальної установки, заявленої в експозиції роману: розвінчання міфу про Цезаря.

ЛІТЕРАТУРА

1. Фрадкин И.М. Развенчание мифа / Илья Моисеевич Фрадкин // Б. Брехт Дела господина Юлия Цезаря ; Пер. с нем. В. Курелла. – М. : Издательство иностранной литературы, 1960. – С. 5-11.
2. Шумахер Э. Жизнь Брехта / Эрнст Шумахер ; Пер. с нем. Научная редакция И. Фрадкина. – М.: Радуга, 1988. – 352 с.
3. Чирков О.С. Бертольт Брехт: Життя і творчість / Олександр Семенович Чирков. – К.: Дніпро, 1981. – 159 с.
4. Шмидт В. Нарратология / Вольфганг Шмидт. – М.: Языки славянской культуры, 2003. – 312 с.
5. Брехт Б. Діла пана Юлія Цезаря / Бертольт Брехт ; Пер. з нім. Н. Гордієнко-Андріанова . – К. : Дніпро, 1983 . – 215 с.
6. Brecht B. Geschäfte des Herrn Julius Caesar / Bertolt Brecht // Brecht B. Gesammelte Werke in 20 Bänden. – B. 14. Prosa 4. – Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag, 1990. – S. 1167-1379.
7. Плутарх. Александр и Цезарь / Плутарх // Плутарх. Сравнительные жизнеописания в 3 т. – Т.2. – М. : Издательство АН СССР, 1963. – С. 395-492.